

'We zijn vrienden in het veld'. Grenzen aan sociale binding en 'verbroedering' door sport¹

Agnes Elling

'We are friends on the pitch'. Limits to social bonding and fraternization through sports.

In this article the social dimension of team sport participation is explored in relation to aspects of bonding and bridging social capital and social inequality. The results of interviews with thirty young and adult team sport participants show that team members can have important social value, but most contacts are rather superficial and restricted to the sport activity itself. In theory and policy it is often suggested that sport can enhance social integration between different social groups, but the data show that these are idealized images of traditional competitive club sport. Bonding and bridging (e.g., with respect to ethnicity, social class or sexuality) might occur on and/or off the field, but the nature and degree depend on the type of sport, gender of the team and ambitions and motivations of the team members. Moreover, bonding and bridging in sport are often accompanied by social distinction and exclusion. In traditional masculine defined sports like football, male bonding rituals may be integrative across ethnicity, but are often based on heterosexism and homophobia. The degree of bonding is influenced by a complex network of individual identifications and inclusionary and exclusionary mechanisms.

Agnes Elling (1969) studeerde bewegingswetenschappen (VU Amsterdam, sportfilosofie) en promoveerde aan de Universiteit van Tilburg, waar zij thans werkzaam is als docent/onderzoeker bij Sociaal-culturele Wetenschappen. Tevens is zij verbonden aan het W.J.H. Mulier Instituut te Den Bosch, een sociaal-wetenschappelijk sportonderzoekscentrum. Elling deed diverse studies naar sociale integratie, sekserelaties, etniciteit en jongerencultuur in de sport.

Correspondentie-adres: Dr. Agnes Elling, Universiteit van Tilburg, Afdeling Sociaal-culturele wetenschappen, postbus 90153, 5000 LE Tilburg. E-mail: a.h.f.elling@uvt.nl.

De 'sport voor allen'-gedachte is in de meeste Europese landen een belangrijke missie van het sportbeleid van de overheid en van breedtesportorganisaties (De Knop e.a., 2002; Hylton, & Totten, 2001). In principe zou iedere burger de kans moeten hebben om naar eigen wensen en mogelijkheden aan sportactiviteiten deel te nemen en te profiteren van de daaraan gekoppelde pedagogische en sociale meerwaarden zoals (leren) samenwerken en omgaan met winst/verlies, het opbouwen en verstevigen van sociaal kapitaal en het ervaren van sociale binding en identificatie in en door sport (Van Bottenburg & Schuyt, 1996; Elling e.a., 2001). Vanuit een terugkerende legitimatievraag wordt in sportbeleidsnota's aandacht besteed aan de positieve instrumentele functie van sport. In een snel veranderende samenleving, waar sociale cohesie onder druk staat, zou sport in belangrijke mate bijdragen aan sociale binding en onderling vertrouwen. Ook zouden bruggen kunnen worden geslagen tussen verschillende maatschappelijke groepen. De algemeen geldende opvatting is dat sport 'goed doet' en bij uitstek bijdraagt aan 'verbroedering', etnische 'menging' en multiculturalisatie (Duyvendak e.a., 1998; Hartmann, 2000). Tegelijkertijd is het sportstimuleringsbeleid gebaseerd op het gegeven dat in de sportwereld mechanismen van uitsluiting werkzaam zijn die de kansen op deelname van bepaalde groepen verminderen. Illustraties van de verbroederende functie en haar keerzijde komen vaak uit de volkssport voetbal. De multi-etnische samenstelling van het nationale mannenvoetbalelftal en van veel (jeugd)elftallen op amateurniveau enerzijds, staat tegenover (verbale) agressie op of rondom het veld, onder andere in de vorm van racistische, seksistische en homofobe grappen en spreekwoorden (Knoppers, 1999; Vanreusel, 2002).²

In dit artikel staan de relaties tussen teamsportdeelname, sociale binding en sociale ongelijkheid centraal. Terwijl er goed inzicht bestaat in deelnameverschillen en veranderingen ten aanzien van diverse sociale kenmerken (Van der Meulen, 2003), is over de sociale betekenis van (verenigings)sportdeelname weinig bekend. Leidt sportdeelname in teamverband daadwerkelijk tot hechte sociale netwerken en vriendschappen, tot verbreding en versterking van sociaal kapitaal? Treedt vooral 'bonding' (interne cohesie binnen een veelal sociaal homogene groep) op of is er tevens sprake van 'bridging' (contacten, uitwisseling en solidariteit tussen sociale groepen (Putnam, 2000)? Welke bindende factoren kunnen worden onderscheiden en in hoeverre hangen deze samen met sociale onderscheiding en uitsluiting?

Alvorens in te gaan op de resultaten van interviews met teamsporters uit diverse takken van sport met verschillende sociale kenmerken en sportieve vaardigheden, wordt stilgestaan bij enkele maatschappelijke ontwikkelingen en theoretische uitgangspunten.

Sociaal kapitaal, binding en ongelijkheid in sport en samenleving

Diverse maatschappelijke ontwikkelingen hebben bijgedragen tot een toenemende complexiteit en ambiguïteit in vormen, richtingen, oorzaken en oplossingen van bindingsvraagstukken en uitsluitingsmechanismen. Dat geldt ook voor de 'sociale arena' van de sport.

Gedurende de eerste helft van de twintigste eeuw waren voetbalclubs in Nederland alleen toegankelijk voor jongens, hadden golf en tennisverenigingen ballo-tagecommissies en was de verenigingssport sterk gesegregeerd naar religieuze denominatie en levensovertuiging (zie o.a. Van Bottenbrug, 1994; Duke & Renson, 2003). Deze traditionele scheidingen zijn nu minder scherp. Sportdeelnamestudies laten echter zien dat ondanks toenemende democratisering in de sport, participatiepatronen nog steeds gestructureerd worden door sekse, leeftijd, etniciteit, opleiding en seksuele voorkeur (Elling, 2002; Janssens e.a., 2003; Van der Meulen, 2003). De toestroom van sporters uit traditioneel ondervertegenwoordigde groepen (vrouwen, ouderen, etnische minderheden) vindt bovendien vooral plaats buiten de georganiseerde wedstrijdsport in clubverband om, via gemeentelijke of commerciële sportaanbieders of in informeel verband. Toch worden hedendaagse sportverenigingen heterogener en is een sterke clubbinding van alle leden en een automatische bereidheid om vrijwilligerswerk te verrichten minder kenmerkend. Ouderen kijken nostalgisch terug naar de sportclubs van weleer (Anthonissen & Boessenkool, 1998). In de gecategoriseerde verenigingen bestond een sterke onderlinge solidariteit. Deze 'bonding' en 'thick trust' ging echter vaak gepaard met een geringe openheid naar en een sterk wantrouwen tegenover 'de ander' (Arai & Pedlar, 2003).

In de sociale wetenschappen is de laatste jaren (weer) meer aandacht voor vraagstukken rondom verandering in sociale binding en sociaal kapitaal. Sociaal kapitaal verwijst daarbij naar sociale contacten en netwerken via informeel en formeel gestructureerde groepen die van belang zijn voor het goed functioneren van personen en de samenleving als geheel (o.a. Putnam, 2000). Minder overeenstemming bestaat er over vormen van dataverzameling en de interpretaties daarvan, zoals de vastgestelde daling in lidmaatschap van sportverenigingen (Putnam, 2000; zie ook Van der Meulen, 2003; SCP, 2002)³, of de positieve correlaties tussen vertrouwen en georganiseerde sportdeelname (Breedveld, 2003). Cultuurpessimistische visies concluderen dat mensen egocentrisch zijn geworden en dat sportdeelname in verenigingsverband sociale betrokkenheid vergroot. Vanuit een sociaal-kritisch perspectief worden dezelfde empirische gegevens geïnterpreteerd als bewijs dat leden van sportverenigingen vooral afkomstig zijn uit hegemoniale maatschappelijke statusgroepen (o.a. Blokland, 2002; SCP, 2002). Terwijl sportdeelname in andere organisatiekaders of in informeel verband belangrijke sociale betekenissen kan hebben, worden vooral aan verenigingen rondom *focal practices*, (zoals zelf sporten of zingen) belangrijke sociaal-maatschappelijke functies toegeschreven (Arai & Pedlar, 2003). Gedemocratiseerde sportverenigingen zouden bovendien behalve aan homosociale *bonding*, in toenemende mate bijdragen aan *bridging* en het abstract vertrouwen vergroten. Om vast te stellen in hoeverre er sociale binding en menging totstandkomt in en door de sport, is het niet afdoende naar deelnamecijfers te kijken. Sociaal (bijvoorbeeld etnisch) gemengde sportdeelname is weliswaar een voorwaarde voor verdere vormen van interactie en uitwisseling, maar biedt hiervoor geen garantie (Chu & Griffey, 1982; Duyvendak e.a. 1998; Elling e.a. 2001). Sociaal kapitaal, binding en integratie verwijzen

tevens naar een sociaal-affectieve dimensie die tot uiting komt in sociale omgangsvormen en -normen, vriendschappen en identificaties.

Traditionele opvattingen over vriendschap en beleidsopvattingen over sportbeoefening weerspiegelen veelal geromantiseerde en ideële visies: Sport is 'goed' en sociaal neutraal en vriendschap verwijst naar vrijwillige en non-utilitaire persoonlijke contacten met een zekere vorm van intimiteit die relatief onafhankelijk zijn van sociale factoren. Diverse sociologische studies tonen aan dat sport en vriendschapsnetwerken ingebed zijn in bredere sociaal-institutionele relaties en beïnvloed worden door statusverschillen (sociaal-economische klasse, sekse, etniciteit en leeftijd; Allan, 1989; Adams & Blieszner, 1994, Coakley & Donnelly, 2001; Nixon II, 1993; SCP, 2002). De sociale functies en omgangsvormen en -normen van vriendschapsrelaties zijn vergelijkbaar met die van relaties met collega's, familieleden en burens (Allan, 1989). Onderscheidend voor 'goede' vrienden zijn *vrijwilligheid; informeel en persoonlijk contact* dat meer *expressief* dan instrumenteel is en *gegeneraliseerde reciprociteit*⁴. Terwijl een beperkt aantal vriendschappen per persoon meestal redelijk vast en onveranderlijk is, zijn vriendschapsnetwerken over het algemeen variabel en dynamisch. In de sport bestaan vooral relatief grote sociale netwerken, met een specifieke cultuur en eigen omgangsvormen en -normen en mechanismen van binding en onderscheiding, in- en uitsluiting (Nixon II, 1993).

Een van de belangrijkste motieven die mensen noemen ten aanzien van sportdeelname is het leggen en onderhouden van sociale contacten (Janssens e.a. 2003; Manders & Kropman, 1987). Uit diverse studies komt naar voren dat de meeste contacten beperkt blijven tot het samen sporten (Elling & De Knop, 2001; Pfister, 1999). Bovendien wijzen de resultaten van kwantitatief onderzoek van Breedveld (2003) en Elling (2002) uit dat jongeren en volwassenen hun beste vrienden meestal niet via de sport hebben ontmoet. De aard van sportvriendschappen en de binding zijn afhankelijk van diverse inhoudelijke factoren zoals het type sport, het organisatieverband, de frequentie en intensiteit van de sportdeelname en de motivaties van de betrokkenen (Elling & De Knop, 2001; Seipel, 2001). Bij teamsport in club- en wedstrijdverband zijn sociaal contact en interacties sterker ingebed dan bij individuele sporten en commercieel georganiseerde sport. Teamleden moeten samenwerken en na de training of wedstrijd wordt vaak nagepraat. Teamgenoten in de topsport zijn aangewezen op hun medesporters vanwege de grote tijdsinvestering, het vele reizen en de intimiteit van samen presteren, douchen, en slapen op dezelfde kamer. Ondanks de combinatie van drie sociale systeemrelaties (presteren/prestatiegroep, vertrouwen/vriendengroep, solidariteit/collega's, Ronglan, 1997) kan het sociale kapitaal in topsportteams 'vluchtig' en breekbaar zijn. Er is namelijk niet alleen een frequente en intensieve sociale omgang met medesporters, maar de samenstelling van teams verandert geregeld en er bestaat onderlinge concurrentie. Het sociaal kapitaal in (top)sportteams en de onderlinge binding vertonen kortom een paradoxaal karakter ten aanzien van intimiteit en stabiliteit.

De verbanden tussen sociale sportnetwerken, identiteitsvorming en diverse sociaal maatschappelijke posities en machtsrelaties blijken ook dynamisch en complex (Bourdieu, 1978; Coakley & Donnelly, 2001; Messner & Sabo, 1990). Ten aanzien van jongeren wordt het pedagogische belang benadrukt. Sportbeoefening is een belangrijk structurerend element in het positioneren van zichzelf; het biedt mogelijkheden tot identificatie met of afzetten tegen andere sociale identiteiten en groepen (o.a. Brinkhof, 1998). In de socialisatie van jongens uit de lagere sociaal-economische klassen, inclusief veel etnische minderheidsgroepen, speelt het tentoonspreiden van lichamelijke kracht en onderlinge fysieke strijd, gekoppeld aan mannelijke kameraadschap een belangrijke rol (Messner, 1990; Saharso, 1992). Lager opgeleiden en etnische minderheden sporten echter juist minder vaak in verenigingsverband. Meisjes en vrouwen beoefenen vaker dan voorheen teamsporten en bouwen daardoor ook kameraadschappen op die minder 'close' zijn dan traditionele vrouwenvriendschappen maar 'intiemer' vanwege de fysieke interactie en de ervaren emoties (Pfister, 1999, p. 217). In zijn onderzoek naar subculturen in de sport (sportklimmen, rugby) onderscheidt Donnelly (1993) verschillende omgangspatronen en identiteitsconstructies. Van mannelijke rugbyspelers wordt verwacht dat ze stoer zijn, overmatig drinken en heteroseksistische liederen zingen. Deze binding is mede gebaseerd op uitsluiting van vrouwen.

De heersende beleids- en publieksopvatting van sport als dé plek voor sociale integratie is gebaseerd op de contacthypothese en de vermeende sociale neutraliteit van sport (Chu & Griffey, 1982; Hartmann, 2000; Poisson, 1999). Volgens de contacthypothese leidt ontmoeting van de etnische ander in de sport tot culturele uitwisseling, afname van vooroordelen en gemengde vriendschappen. Uit onderzoek blijkt sport niet dat wondermiddel te zijn en soms sociale afstand in stand te houden. Verder komt uit verschillende Nederlandstalige studies (Duyvendak e.a., 1998; Elling & De Knop, 2001; Elling e.a., 2003; Janssens, 1999; Janssens e.a., 2003) naar voren dat sociaal-culturele minderheden zoals etnische minderheden en homoseksuele mannen en vrouwen veelal gemengd sporten, maar er ook een (groeierende) groep is die (ook) graag in 'eigen kring' sport. Soms omdat ze negatieve ervaringen hebben met discriminatie of zich niet 'thuis voelen' in een reguliere, 'gemengde', sportvereniging, maar ook omdat zij ervoor kiezen om dat deel van hun vrije tijd door te brengen met mensen met gelijksoortige sociaal-culturele achtergronden, interesses en/of maatschappelijke posities.

Op grond van voorgaande kan niet worden geconcludeerd dat sportnetwerken en -subculturen en ervaren aspecten van verbondenheid of uitsluiting op zichzelf staan en sociaal neutraal zijn. Deze zijn ingebed in bredere, heersende maatschappelijke waarde- en machts patronen (ook al scoort, wanneer gevraagd wordt naar betrokkenheid, vooral een gemeenschappelijke interesse in de betreffende sportactiviteit hoog, vgl. De Hart, 2002; Janssens e.a., 2003). Om meer inzicht te krijgen in de complexe verbanden tussen sportdeelname, sociaal kapitaal en sociale ongelijkheid lijkt een kwalitatieve aanpak noodzakelijk. In dit artikel bespreek ik de resultaten van interviews met (ex-)teamsporters naar de sociale be-

tekenissen van sport gedurende hun sportloopbanen, waarbij steeds oog is voor de expliciete en impliciete relaties met sociale ongelijkheid.

Methoden

In totaal zijn dertig respondenten geïnterviewd die een teamsport beoefenen of hebben beoefend. De data zijn afkomstig van twee studies. Vijftien respondenten zijn afkomstig van een veldstudie uit 1999 onder schoolgaande jongens en meisjes van 14-20 jaar met verschillende etnische achtergronden in Amsterdam en Tilburg (Elling, 2002). De andere vijftien geïnterviewden maken deel uit van een nog lopende studie onder dertig-plussers met verschillende sportloopbanen in Noord-Holland en Groningen (Elling & Claringbould, 2003).⁵

De jongeren zijn benaderd via middelbare scholen; zij konden zich na invulling van een vragenlijst over sport schriftelijk aanmelden voor deelname aan het kwalitatieve onderzoek. De volwassenen (30+) sporters zijn benaderd via openbare sportgelegenheden, contactpersonen bij sportclubs en overige informanten. De respondenten zijn geselecteerd aan de hand van verschillende kenmerken, waaronder leeftijd, sekse, etniciteit, seksuele voorkeur, beoefende sport en niveau van sportbeoefening. De meeste respondenten beoefenden ten tijde van het interview teamsport op lokaal of regionaal niveau en waren vrijwel allen actief (geweest) in clubverband. Van de volwassenen waren vier sporters in het verleden op (inter)nationaal niveau actief. Zie tabel 1 voor een overzicht van de differentiatie naar diverse demografische en sportgerelateerde kenmerken.

Tabel 1. Sociaal demografische kenmerken van interviewrespondenten

	totaal (n=30)	jongeren (n=15)	30plussers (n=15)
Sekse	17 mannen	9 jongens	8 mannen
	13 vrouwen	6 meisjes	7 vrouwen
Etniciteit	19 autochtonen	8 autochtonen (3 ♀/5 ♂)	12 autochtonen (6♀/6 ♂)
	11 allochtonen	7 allochtonen (3 ♀/4 ♂)	3 allochtonen (1♀/2 ♂)
seksuele voorkeur	-	-	13 heteroseksuelen 2 homoseksuelen (1♀/1 ♂)
Opleiding	3 vwo/wo	2 vwo	1 wo
	19 havo/hbo	8 havo	9 hbo
	7 mavo/mbo	2 mbo	3 mbo
	1 lbo	2 mavo	2 mavo/lbo
beoefende sport	14 voetbal	6 voetbal (2 ♀/4 ♂)	7 voetbal (3 ♀/4 ♂)
	6 basketbal	3 basketbal	3 basketbal
	6 volleybal	3 hockey	3 hockey
	2 volleybal	1 volleybal	1 volleybal
	1 (ijs)hockey	1 ijshockey	1 rugby
	1 rugby		

De interviews werden op school, op de vereniging of thuis bij de respondenten afgenomen en duurden gemiddeld een uur. Alle interviews werden op cassette opgenomen en volledig uitgewerkt. In de interviews werd ingegaan op de sportloopbaan van de respondent, op sociale contacten en/of vriendschappen in of via de sport, en op teamsamenstelling, binding en onderscheiding naar sociale machtsrelaties sekse en etniciteit. Alleen de volwassenen zijn ook gevraagd naar menging en betekenisgeving in relatie tot opleiding, sociale klasse en seksuele voorkeur. Bruikbare tekstfragmenten zijn gecodeerd door middel van concepten uit de relevante literatuur, door de respondenten zelf gebruikte begrippen (in vivo coding) en via hermeneutische interpretatie. Vervolgens werd gekeken in hoeverre er algemene patronen en betekenissen konden worden ontdekt en in welke mate uitzonderingen of verschillen in betekenisgeving waren gerelateerd aan groepskenmerken als leeftijd, sekse of etniciteit.

Resultaten en discussie

De resultaten van de interviews met dertig teamsporters worden aan de hand van drie thema's gepresenteerd en bediscussieerd: sportvrienden en echte vrienden, sociale menging in/door de sport en sociale binding en uitsluiting.

Sociale sportnetwerken: van sportvrienden tot echte vrienden

De geïnterviewde jongeren en (ex-)teamsporters ouder dan 30 jaar gaven enerzijds blijk van het belang van sociale contacten in de sport en anderzijds van de beperkte intimiteit van de meeste sportvriendschappen. De meeste respondenten, jongeren en volwassenen, beschouwen hun (ex-)medesporters niet zozeer als echte vrienden, maar meer als goede kennissen.

"Meer kennissen dan vrienden... dat zijn meer jongens die je kent. Je doet er wel eens wat mee, toevallig, maar vaak mee omgaan niet." (Turks-Nederlandse jongen)

"Ik zie af en toe nog wel eens iemand. Maar ik heb er geen vrienden aan overgehouden... Ik ben nog wel eens bij iemand op een verjaardag geweest, maar het was verder gescheiden...Het waren een soort voetbalcollega's." (Nederlandse man)

Vooraf de volwassen sporters geven aan dat ze weinig echte vriendschappen hebben overgehouden aan de vele contacten uit hun soms intensieve en langdurige loopbanen. In tegenstelling tot jongeren kunnen zij meer in retrospectief kijken naar de sociale betekenis van sportnetwerken. De intiemste vriendschappen met medesporters blijken te ontstaan tussen personen die elkaar al langer buiten de sport om kennen, bijvoorbeeld verenigingssporters die bij elkaar op school zitten of een 'vriendenteam' vormen en voor (allochtone) jongeren die bij elkaar in de buurt wonen en ook samen voetballen op straat.⁶ Intensieve

sportbeoefening en langdurig sporten in hetzelfde team leiden ook tot meer overlap tussen sportvrienden en echte vrienden.

"De jongens waarmee ik sport zijn bijna allemaal goede vrienden, ik zie ze best vaak." (Moluks-Nederlandse jongen)

"Het team waar ik nu in zit is een veel hechter clubje. Daar kwam ik in, terwijl ze al een aantal jaren met elkaar speelden en heel veel buiten het hockey met elkaar deden. Dat was ik nooit gewend... Het was ook niet zo dat ze zo hecht waren dat alles wat er nieuw in kwam zich als buitenstaander voelde. Je voelde je al snel opgenomen. Op dat moment, in de nasleep van scheiding en afstuderen was er een zwart gat en spanning op mijn werk, waren mijn sociale contacten wat minder. Ik had behoefte aan meer mijn wereld verbreden... Een keer per jaar gaan we met zijn allen een weekendje in een huisje zitten... en af en toe zie of spreek ik nog wat mensen buiten het hockey om. Ik zal niet zeggen dat het echt vriendinnen zijn, het zit er tussenin." (Nederlandse vrouw)

Uit het laatste interviewfragment blijkt tevens dat de openheid van de sportgroep en de sociale motivatie van de teamleden invloed heeft op de mogelijkheid om de omgang en betekenis van sportvriendschappen te verdiepen. Vriendschap via de sport ontstaat kortom niet zonder meer, maar vergt investering. Ondanks de intieme en gedenkwaardige momenten die veel teamsporters met elkaar beleven, kan het contact tegelijkertijd vluchtig zijn. Een voormalige profbasketballer beschrijft de paradoxale intimiteit tussen medesporters in vergelijking tot (andersoortige) arbeidscollega's:

"De momenten die je beleeft zijn veel intenser. Als op mijn werk een project goed loopt en we hebben resultaten, dan ga je met elkaar uit eten, een fles wijn en gewoon gezellig. Maar die intensiteit is niet te vergelijken als je lichamelijke inspanning hebt en als je een wedstrijd wint. Dan is dat zo'n explosie van adrenaline, van vreugde en van verdriet, het heeft een veel emotionelere lading, die relatie. Het heeft me ook wel verbaasd, dat juist omdat het contact veel emotioneler is en toch... ja, zo afbreekbaar." (Nederlandse man)

Ook andere (ex-top)sporters merken op dat ze aan al hun sportcollega's slechts enkele of geen vrienden hebben overgehouden, ondanks dat sport nog steeds een belangrijk deel van hun leven uitmaakt en ze nog vele mensen in de sportwereld kennen waarmee ze nog wel eens een praatje maken.

"Echte vrienden, ik kan op eentje altijd rekenen, en eentje geeft me altijd heel goed advies, maar we komen niet bij elkaar over de vloer. Er is er dus een of anderhalf. En dat van de 100 man waarmee je gevoetbald hebt. (I: Het zijn eigenlijk meer je collega's?) Op dat moment zijn het je vrienden en achteraf zijn het gewoon je collega's" (Surinaams-Nederlandse man)

“De meeste [vrienden] heb ik via de sport ontmoet... Degene die ik via de sport ken zijn meestal vrienden voor de sport. Als ik ze op straat tegen kom, zeg ik ‘hallo’. Met m’n vriendin daar doe ik gewoon alles mee.” (Marokkaans-Nederlands meisje)

Meestal houdt de emotionele verbondenheid en (fysieke) intimiteit van de gezamenlijke (top)sportbeoefening – een basketbalster memoreert: “soms leek het wel familie” – op bij het sportveld. Zoals in andere sectoren van de samenleving verschillen de diverse contacten die men in een teamsportloopbaan opdoet, van bekende tot kameraad of echte vriend. echte vriendschappen ontstaan kennelijk niet alleen door gezamenlijk te sporten en hoogte- en dieptepunten te delen, maar zijn vooral gebaseerd op emotionele uitwisseling en onderling vertrouwen. Al kennen *bonding* en *thick trust* (Arai & Pedlar, 2003) geen lang leven, dat wil nog niet zeggen dat de sociale contacten niet belangrijk zouden zijn. Door in groepsverband te sporten, kunnen sociale netwerken en daarmee mogelijkheden voor informatie-uitwisseling, steun en waardeoverdracht worden uitgebreid, ook al is de sociale meerwaarde voor de meeste sporters van tijdelijke aard. Dat sportoverstijgende sociale diepgang en gegeneraliseerde reciprociteit niet vanzelfsprekend is en contacten veelal verdwijnen wanneer gestopt wordt of veranderd van club/sport, sluit aan bij de bevindingen van Breedveld (2003) dat de meeste mensen hun beste vrienden niet via de sport kennen. Uit de data kan niet worden nagegaan in hoeverre de gevonden oppervlakkige binding met medesporters illustratief is voor de door Putnam (2000) gesignaleerde teloorgang van sociaal kapitaal. Mogelijk is het sportieve sociaal kapitaal als gevolg van individualisering inderdaad geërodeerd. Ook kan het zijn dat het dominante publieksbeeld van sportief sociaal kapitaal geromantiseerd is en dat ook in het verleden de sociale betekenis van (team)sport overschat werd. In hoeverre zijn sportcontacten en –vriendschappen mogelijk wel sociaal gemengd van aard dan sociale netwerken buiten de sport?

Sociale menging in/door de sport: kansen en keuzes

Slogans als ‘sport verbreedert’ doen vermoeden dat er in de sport mogelijk meer sociale menging bestaat dan elders (Hartmann, 2000). Is dat beeld correct en kan er wel gesproken worden over ‘de’ sport?

Van de geïnterviewde mannelijke en vrouwelijke voetballers en basketballers gaf vrijwel iedereen aan dat ze in etnisch gemengde kring sport(t)en.

“Ik doe aan basketbal, niet echt in clubverband maar gewoon in het park met wat vrienden, vooral via een jongen in m’n klas, hij is Marokkaan. De meesten zijn Antilliaans of Surinaams. Daar heb je echt alle nationaliteiten. Ik behoor tot de etnische minderheid daar, om het zo maar te zeggen.” (Nederlandse jongen)

“Van buitenaf [buiten Den Helder, AE] kwamen wel speelsters die bij ons wilden spelen en die ook ambitieus waren. Toen kwamen er wel donkere meisjes uit Rotterdam en ook wel uit Amerika.” (Nederlandse vrouw)

Sommige respondenten ontmoeten de etnische ander vooral in de sport, omdat ze bijvoorbeeld op een overwegend witte of zwarte school zitten en in een ongemengde wijk wonen. Voor anderen is de sport juist minder gemengd dan hun school-, werk- en/of woonomgeving. In de meeste reguliere sportverenigingen vormen niet-witte sporters een minderheid. Zowel allochtone als autochtone respondenten geven aan geen problemen te hebben ervaren met etnische menging, omdat de sport centraal staat. Maar de data laten zien dat bestaande etnisch gestructureerde contacten en identificaties van invloed kunnen zijn op de club- en teamkeuze (vgl. Duyvendak e.a.1998; Janssens, 1999).

"(I: Was je een van de weinige zwarte mensen?) Nee, nee, nee. Er waren ook vrienden van mij... Die zaten er al bij en ze hebben gevraagd of ik zin had om bij een club te voetballen." (Surinaams-Nederlandse man).

"Bij ons in de buurt wonen toch overwegend buitenlandse [sic] jongeren en die zijn wat geslotener... Soms voetbal ik daar mee of zo, maar ik ga er niet echt elke dag naar toe." (Nederlandse jongen)

Etnische identificaties werken structurerend voor allochtonen en autochtonen. Vooral autochtonen zijn van mening dat allochtonen 'zich afzonderen', terwijl ze zelf ook vaak kiezen voor een groep met andere autochtone Nederlanders. Een toenemend percentage allochtonen kan leiden tot een 'witte vlucht' vanuit sportverenigingen (Janssens, 1999). Enkele respondenten met een Surinaamse of Antilliaanse achtergrond gaven aan zichzelf niet sterk te identificeren op basis van etniciteit of huidskleur. Zij waren door hun ouders gesocialiseerd om te integreren en/of hadden een autochtone partner. Net als autochtone respondenten storen ze zich aan groepjes etnische minderheden die geen Nederlands praten of klikjes vormen, terwijl sommigen tegelijkertijd geconfronteerd worden met wantrouwen vanuit autochtone Nederlanders.

"Al mijn vriendjes zijn gewoon blank. Mijn vader heeft er ingebrand dat ik gewoon Nederlands moet praten... Ik ben eigenlijk gewoon een Bounty: ik ben wit van binnen en bruin van buiten...Ik merk nog steeds als ik tussen blanken loop, dat ze hun tasje goed vast houden, of wegdraaien. En dat steekt wel... Ik voel me dus wel thuis [tussen 'Hollanders', AE], maar ergens voel ik me ook wel zwart." (Surinaams-Nederlandse man).

Naast voldoende sporttalent lijkt de mate van maatschappelijke integratie van invloed op de acceptatie- en integratiekansen binnen de georganiseerde wedstrijd-sport. Etnische menging in het veld leidt niet vanzelf tot (groeiende) inter-etnische affectie buiten het speelveld. Vooral buiten de randstad, waar relatief weinig etnische minderheden wonen, kan sport een van de weinige plaatsen zijn waar men de etnische ander ontmoet. De aanwezigheid van een enkele allochtone teamgenoot levert geen problemen op en wordt zelfs toegejuicht,

maar zodra er aparte groepjes ontstaan, kan irritatie ontstaan en de sociale afstand zelfs worden vergroot.

"...omdat er een asielzoekerscentrum zit, spelen in het eerste nou een stuk of wat... Het zijn goede voetballers hoor die jongens die hier komen voetballen: zwarten [sic] en Joegoslaven.... Binnen het veld willen we graag winnen en zijn we vrienden in het veld. Op het moment dat we gedoucht zijn in de kantine dan heb ik ze niet meer nodig... Daarna zoekt iedereen de eigen groep op." (Nederlandse man)

De laatstgenoemde respondent zegt weliswaar te begrijpen dat etnische minderheden in de kantine bij elkaar zitten en hun eigen taal spreken, maar zich er ook aan te storen. Terwijl etnische menging tijdens het sporten als onprobleematisch of zelfs verrijkend wordt gezien, is er niet automatisch *bridging* buiten het sportveld. Sterker nog, toenemende sociale diversiteit kan tot erosie leiden van de oorspronkelijke (ervaren) hechte sociale binding in een sociaal homogeen team. De verwijzingen van sommige autochtone respondenten naar etnische minderheden als 'buitenlanders' of 'zwarten' zijn bovendien weinig subtiel en beïnvloed door etnisch-rationale machtsverhoudingen en het koloniale verleden.

Terwijl etnisch gemengd voetbal en basketbal zowel op straat als in verenigingsverband en vooral onder jongens en mannen steeds meer regel dan uitzondering is, zijn andere (team)sporten nog voornamelijk wit en biedt deelname geen verhoogde kans op interetnische ontmoeting.

"Bij het sporten zitten bijna geen buitenlanders. Bij mij in het[hockey] team bijvoorbeeld al helemaal geen een en bij het tennis zie ik ze ook nooit." (Nederlands meisje)

"Eigenlijk geen allochtonen, volleybal is sowieso een vrij witte sport." (Nederlandse man)

De data ondersteunen niet zonder meer de populaire slogan dat sport verbreedert en slechts gedeeltelijk de contacthypothese ten aanzien van etniciteit. Gemengd sporten is weliswaar een voorwaarde voor etnisch gemengde sportvriendschappen, maar vooral buiten het veld blijken sociale identificatie- en distantiemechanismen onder teamsporters niet verdwenen (vgl. Chu & Griffey, 1982; Poisson, 1999). Er bestaan grote verschillen in etnisch integrerende potenties per sport. Dit komt overeen met de resultaten van een kwantitatieve studie onder jongeren, waaruit bleek dat sporters niet vaker etnisch gemengde vriendschappen bleken te hebben dan niet-sporters (Elling, 2002).

Wat betreft opleiding en sociaal-economische status gaven de meeste volwassen geïnterviewden aan dat hun team bestond uit een vrij homogene groep. Respondenten (basketbal, hockey en volleybal) meldten meestal dat hun teamgenoten hoog opgeleid zijn en/of uit redelijk welgestelde families afkomstig zijn

(vergelijk Breedveld, 2003). Bij de ondervraagde voetballers bestond er meer menging of was er een meerderheid van lager opgeleiden. Wat betreft 'menging en affectie' naar seksuele voorkeur bestond er een duidelijk sekseonderscheid (vgl. Janssens e.a., 2003). Alle ondervraagde heteroseksuele mannen gaven aan dat ze nooit samen met openlijk homoseksuele mannen gesport hadden. Bij de vrouwen daarentegen ontstond het beeld dat seksuele diversiteit redelijk geïntegreerd is binnen uiteenlopende teamsporten. Alle heteroseksuele vrouwelijke respondenten hadden in hun team samen met lesbische vrouwen gespeeld of kenden lesbische speelsters bij andere teams.

"(I: Zijn het allemaal witte vrouwen in je hockeyteam?) ... ja nou je het zegt. (I: Zijn ze ook allemaal heteroseksueel?) Nee, een groot gedeelte lesbiennes. Of dat een doorsnee is weet ik niet... Misschien omdat dat ook een bepaald soort kring is. Het viel me op." (heteroseksuele, Nederlandse vrouw)

"Er was nog wel iemand in Utrecht in een ander team, maar daar hebben we het toen niet over gehad. Ik had toen ook een vriend, misschien omdat het zo hoorde... Later in het team waren er maar weinig mensen die lesbisch waren... Gemiddeld waren er een of twee in de teams waarin ik zat en dat is wel een beetje een algemeen gemiddelde [binnen het eredivisie basketbal, AE." (lesbische, Antilliaans-Nederlandse vrouw)

Een heteroseksuele voetbalster stoorde zich eraan dat een groot deel van haar teamgenoten altijd naar een lesbische bar wilde als ze uitgingen, maar gaf aan zich tevens te ergeren aan buitenstaanders die gehoord hadden dat er allemaal potten bij haar club speelden en haar vroegen of ze zich wel prettig voelde om samen met hen te douchen. Mannelijke voetballers gaven vooral aan dat homoseksualiteit taboe is en dat het niet toevallig is dat ze geen (openlijke) homo's in hun team hebben. De andere mannelijke teamsporters kenden evenmin homoseksuele team- of clubgenoten, maar merkten vaker op dat het waarschijnlijk wel geaccepteerd zou worden. Diverse respondenten verwezen naar de prevalentie van homoseksualiteit en vroegen zich af of er mogelijk 'stiekeme' homo's in de (voetbal)sport zaten.

"Als je kijkt naar de statistiek dat 5% homoseksueel is, dan ga je tellen en hoe langer je geen vriendin hebt, des te meer verdacht je bent." (heteroseksuele, Nederlandse man)

Hoewel in de geanalyseerde interviews met jongeren het thema homoseksualiteit niet aan de orde kwam bleek uit kwantitatief onderzoek dat homofobie ook onder jongens een sterk expliciet structurerend mechanisme is bij sportvoorkeuren (Elling, 2002; Laberge & Albert, 1999). Terwijl jongens en mannen met uiteenlopende sociale en etnische achtergronden kiezen voor traditionele man-

nensporten als voetbal, is openlijke diversiteit en integratie naar seksuele voorkeur beperkt. De mate van *bonding/bridging* van sociaal kapitaal verschilt per sport en sociale machtsrelaties. In welke mate wie zich in welk sportteam om welke reden wel of juist niet thuis voelt, komt in het laatste deel aan de orde.

Sociale binding: talent, ambitie en het ontbreken van sociale 'misfits'

Wanneer sporters jong zijn en goed presteren, krijgen ze waardering en pakken ze de mogelijkheden om hogerop te gaan vaak met beide handen aan. Sociale identificaties met sociale machtsrelaties als etniciteit, klasse of seksuele voorkeur lijken voor talentvolle sporters van minder groot belang voor de mate van binding dan het gezamenlijke sportieve streven. Diverse ondervraagde (ex-)topsporters, maar ook enkele respondenten die op lokaal niveau relatief goed presteerden in een hecht jeugdteam, noemen de juniorenperiode als een belangrijke fase voor sociale binding. In het vervolg van de sportloopbaan waren goede prestaties en de daaraan gekoppelde waardering ook van invloed daarop.

"Sowieso voelde ik me heel snel op mijn gemak, maar dat kwam natuurlijk ook door, ja, toch wel door de status, dat je een bepaalde waardering kreeg voor datgene wat ik deed." (Nederlandse man)

Diverse sporters gaven bovendien aan dat ze zichzelf in de teams waarbij ze tot de minder goede spelers behoorden en bijvoorbeeld bankzitters waren, het minst op hun plek hadden gevoeld. Naast het samen 'goed zijn' (talentgroep) werd de sportieve instelling of mentaliteit regelmatig genoemd als bepalende bindingsfactor. Diverse volwassen sporters vonden dat de sportieve instelling en ambities van jongeren sowieso te wensen overlieten, wat als bevestiging zou kunnen worden gezien van Putnam's (2000) stelling van een maatschappelijk verval van sociale binding.

"Ik had er geen plezier meer in, men ging er gewoon niet voor. (I: en dat was in jou tijd wel?) Ja, dat was gewoon een hele hechte groep. Als ik zei 'sta', dan bleven ze staan en was de tegenstander buitenspel. Nou dat moest ik de laatste tijd eens doen, dan zeiden ze allemaal dat ik hartstikke gek was. Of ze liepen te janken in het veld omdat ik eens een keer iets riep. De mentaliteit paste gewoon niet bij mij." (Nederlandse vrouw)

Omgekeerd kan sportief fanatisme van teamgenoten, trainer en/of club (gangbaar binnen veel Nederlandse sportclubs, Anthonissen & Boessenkool, 1998) voor meer recreatief ingestelde personen reden zijn om te stoppen of veranderen van team/club/sport.

De respondenten voelden zich ergens meer of juist minder thuis op basis van sociaal relationele kenmerken (opleiding, levensfase (student, gezin), so-

ciaal-economische status, etniciteit en/of seksuele voorkeur). Dit beïnvloedde deels hun keuze voor of tegen een bepaalde groep/club. De ondervraagde jongeren werden zich ook bewust van sociale identificatiemechanismen, al spelen die voor hen in de sport vaak (nog) een minder grote rol.

"Hoe jonger je bent, hoe gemengder je vriendenkring is. Hoe ouder je wordt, hoe meer je bij elkaar gaat en aparte groepjes krijgt, Nederlanders bij Nederlanders, Marokkanen bij Marokkanen. Heeft misschien ook te maken met opleiding. Na de basisschool gaat 80% van de Nederlanders een wat hoger niveau doen, dan gaat het ook weer uit elkaar." (Turks-Nederlandse jongen).

"In Groningen was het meer een beetje een studententeam. [Net als ik, AE] allemaal vrij jong en studerend, en allemaal HBO of universiteit. In Haren was dat anders. Dat waren werkende vrouwen." (Nederlandse vrouw)

Wanneer het gaat om prestatie- of topsport zijn mensen soms bereid concessies te doen aan de sociale fit. Ze passen zich aan de heersende omgangsvormen en -normen aan en leden van minderheidsgroepen leren discriminerende opmerkingen van zich af te laten afglijden (vgl. Elling & De Knop, 2001; Janssens, 1999). Wanneer sporters over hun prestatietop heen zijn, worden ze zich meer bewust van de sociale identificaties die van invloed zijn op de mate waarin ze zich thuis voelen in een team. Velen kiezen dan voor een sociaal homogeen vriendenteam. Enkele allochtone en homoseksuele sporters gaven aan zich sociaal gezien bij categorale sportclubs of -evenementen het meest in hun element te voelen, ook al sportten ze dan op een lager niveau dan voorheen.

"Toen besepte ik ook dat ik iets ging missen, dat ik sociale dingen ging missen. Dat ik inderdaad niet met m'n teammates in de kleedkamer kon grappen over de mooie jongen die ik gezien had... Ik kon me niet ontwikkelen wat betreft m'n eigen contacten op relatiegebied en sociaal, gewoon dat ik mezelf niet helemaal kon uiten... Helemaal mezelf kon zijn en ook nog eens dat kunnen doen wat ik het liefst deed: basketballen. Twee uiteinden, van homo-zijn en sporten, die altijd elkaars tegenpolen zijn geweest in mijn carrière en die ik altijd afzijdig van elkaar heb gehouden, die kon ik eindelijk combineren. Dat viel eigenlijk samen in Amsterdam [tijdens de Gay Games, AE] en dat heb ik wel beleefd als een hoogtepunt." (homoseksuele, Nederlandse man)

Anders dan heteroseksuele allochtone mannen en vrouwen en lesbische sporters ervaren mannelijke homoseksuele sporters soms een conflict tussen hun seksuele identiteit en het beoefenen van een 'harde mannensport' als voetbal. Onder heteroseksuele mannelijke teamsporters lijkt integratie en *bridging* naar klasse en etniciteit in de sport onder andere gestalte te krijgen via heteroseksisme en homofobie (vgl. Knoppers, 1999; Messner, 1990).

"[homoseksualiteit] is volgens mij nog erger dan etnische afwijking. Bij het voetbal sowieso. Dat is nog een grotere doodzonde dan allochtoon zijn. De humor is dodelijk, de gedragingen. Hoe hoger je komt hoe mooier de jongens zijn. Maar het haantjesgedrag zit er ook meer in. Het gaat over vrouwen, auto's en veel over seks, de heteroseks." (heteroseksuele, Nederlandse man)

Binding en insluiting naar sociale en etnische achtergrond, ontstaat dan niet alleen via een gezamenlijke passie, maar tevens door onderscheiding en uitsluiting van anderen. De dominante mannelijke omgangsvorm, c.q. -norm, die kenmerkend is binnen veel teamsporten laat sowieso weinig ruimte voor anders-zijn, want daar word je meteen op afgerekend. Onder teamleden wordt continu gedold en uitgedaagd, want er moet ook buiten het veld steeds gescoord worden...

"Er zit er nog maar een [van ijshockey, AE] bij mij op school. Dat was eigenlijk de sukkel van het team. (I: Leeft dat sterk bij jullie dat er eentje wordt gepest?) Bij ijshockey best sterk. Op school doe ik dat niet. (I: Waarom bij het ijshockey wel?) We hadden altijd lange reistijden en dan gebeurt het eigenlijk vanzelf." (Nederlandse jongen)

"[V]oetbalhumor is keihard... Maar dat is ook leuk, en goed voor de sfeer. Er worden dingen gedaan en dan kom je niet meer bij. (I: En daar voel jij je prettig bij?) Ja nou zolang het maar niet bij mij gebeurt. Als het bij mij gebeurt dan pak ik hem terug." (Antilliaans-Nederlandse man)

Terwijl veel mannen zich daarbij op hun gemak voelen, geldt dit niet voor iedereen. Een van de (autochtone heteroseksuele) respondenten omschreef de sfeer in zijn vroegere voetbalteam als macho en gaf aan zich beter thuis te voelen in zijn huidige (hardlopers)groep, waar de heterogeniteit weliswaar niet veel groter, maar de sfeer wel inclusiever is. Dit sluit aan bij het pleidooi van Arai & Pedlar (2003) voor nieuwe gemeenschappen waarbij het opbouwen van openheid en abstract vertrouwen gestalte krijgt door meer ruimte te creëren en uitsluitende structuren (op basis van o.a. klasse, etniciteit en seksuele voorkeur) 'af te breken'.

Zoals niet-meedoen niet automatisch leidt tot uitsluiting (Coalter, 2000) is het ontbreken van een sociale fit synoniem voor uitsluiting. Mensen zullen zich nooit bij alle sporten en sportgroepen volledig thuis voelen. Terwijl er meer ruimte lijkt te ontstaan voor binding op basis van individuele smaak, blijken identificaties en in-/uitsluitingsmechanismen nog steeds van invloed. Sporters kunnen zich op basis van diverse sociale kenmerken niet geheel thuis voelen in een team en regelmatig treedt voorwaardelijke insluiting op (bijv. van allochtonen omdat ze goed zijn). Vooral homomannen worden in veel mannensportteams nog daadwerkelijk buitengesloten. Waar precies de grens ligt tussen het bestaan van sociale '(mis)fits' als gevolg van smaakverschillen of uitsluitingsmechanismen is niet altijd eenduidig vast te stellen en bovendien veranderlijk.

Conclusies

De sociale meerwaarde die beleidsmakers en theoretici aan sport(verenigingen) toeschrijven is gebaseerd op geïdealiseerde beelden van de traditionele wedstrijd-sport. De sociale netwerken in sportteams zijn vaak hecht, maar tegelijkertijd oppervlakkig en breekbaar. Sportieve binding gaat niet alleen gepaard met identificatie en menging, maar ook met onderscheiding en uitsluiting. 'De' sport integreert niet zonder meer over diverse sociale scheidslijnen, maar de mate van sociale diversiteit verschilt per sport en team. Gemengde participatie (bijv. naar etniciteit) draagt bovendien niet vanzelf bij tot meer sociaal gemengde affectieve relaties. De mate aan homosociale binding en de (mogelijkheid tot) opbouw van sociaal kapitaal over diverse sociale scheidslijnen heen is mede afhankelijk van de persoonlijke instellingen en behoeften en de socialisatie in en ervaring met sociale omgangsvormen en -normen, sociale identificatie/distantie, vooroordelen en discriminatie. De gezamenlijke liefde voor en goed presteren in een bepaalde teamsport kan leiden tot (tijdelijke) *bonding* en *bridging*. Vooral in junioren- en jonge seniorenteams met een hoge trainingsfrequentie en grote inzet, kunnen goede prestaties en intensieve beleving sociale misfits compenseren. Voor (oudere) sporters die over hun sportieve hoogtepunt heen zijn, zijn tevens diverse sociale identificatiefactoren van invloed op de mate van binding en is er vaak een complex samenspel van verschillende in/uitsluiting-mechanismen.

Omdat verenigingsvormen nu eenmaal veelal langs homosociale relaties tot stand komen en hierdoor binding structureren, is het beleidsstreven dat mensen zich bij alle sporten en sportgroepen op hun gemak voelen te hoog gegrepen. De overheid richt zich er dan ook op de algehele sportparticipatie van achterstandsgroepen te vergroten. Zodra mannen en vrouwen, allochtonen en autochtonen, heteroseksuelen en homoseksuelen evenveel sporten ziet zij geen reden specifiek beleid te voeren. Wanneer bepaalde groepen niet welkom zijn bij bepaalde verenigingen of uitsluiting algemeen is in bepaalde takken van sport, is het geen kwestie meer van smaakonderscheid, maar van discriminatie en verdient het om die reden blijvende beleidsaandacht.

Noten

- 1 Met dank aan de reviewers voor hun uitgebreide commentaar op een eerdere versie.
- 2 De term 'verbroedering' verwijst ook naar het genderspecifieke in/uitsluitende karakter van sportvriendschappen. In hoeverre vindt verbroedering plaats op basis van sekse-identificatie/distantie en is er onder sportvrouwen sprake van 'verzustering'?
- 3 Ook de empirische gegevens zelf zijn echter veelal niet eenduidig. Of er sprake is van een daling of stijging, hangt onder meer af van de gehanteerde tijdspanne. Zo is er in Nederland pas in het laatste decennium sprake van een daling in lidmaatschap van vrijetijdsverenigingen, terwijl deze tot ongeveer 1995 stijgende was.

- 4 Reciprociteit verwijst naar wederkerigheid (geven en nemen) van diensten of producten (Allan, 1989; Putnam, 2000). Specifieke reciprociteit verwijst naar onmiddellijke ruil (voor wat hoort wat), terwijl gegeneraliseerde reciprociteit verwijst naar het verlenen van (vriendschaps)diensten zonder daar onmiddellijk iets voor terug te verwachten.
- 5 In de jongerenstudie zijn in totaal 25 interviews met 31 jongeren gehouden en in de 30+ studie zijn 50 interviews afgenomen.
- 6 Allochtone jongeren blijken een minder groot onderscheid te maken tussen de omgang met vrienden uit de sport en overige vrienden dan autochtone jongeren, wat onder andere verklaard kan worden door de lagere sportparticipatie van allochtone jongeren in georganiseerd verenigingsverband en een hogere mate aan ongeorganiseerd sporten in eigen kring in publieke ruimten (Elling, 2002).

Literatuur

- Adams R.G. & Blieszner, R. (1994). An integrative conceptual framework for friendship research. *Journal of Social and Personal Relationships*, 11, 163-184.
- Allan, G. (1989). *Friendship. Developing a sociological perspective*. New York: Harvester Wheatsheaf.
- Anthonissen, A. & Boessenkool, J. (1998). *Betekenenissen van besturen*. Utrecht: ISOR.
- Arai, S. & Pedlar, A. (2003). Moving beyond individualism in leisure theory: a critical analysis of concepts of community and social engagement. *Leisure Studies*, 22, 185-202.
- Blokland, T. (2002). Waarom de populariteit van Putnam zorgwekkend is. *Beleid en Maatschappij*, 29, 101-110.
- Bottenburg, M. van (1994). *Verborgen competitie. Over de uiteenlopende populariteit van sporten*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Bottenburg, M. van & Schuyt, K. (1996). *De maatschappelijke betekenis van sport*. Arnhem: NOC*NSF.
- Bourdieu, P. (1978). Sport and social class. *Social Science Information*, 17, 819-840
- Breedveld, K. (2003). Sport en cohesie: de relatie tussen sportdeelname en sociaal kapitaal. In K. Breedveld (red.) *Rapportage Sport 2003* (pp. 247-283). Den Haag: SCP
- Brinkhoff, K-P. (1998). *Sport und sozialisation im Jugendalter. Entwicklung, soziale Unterstützung und Gesundheit*. Weinheim: Juventa.
- Chu, D. & Griffey, D.C. (1982). Sport and racial integration: the relationship of personal contact, attitudes and behaviour. In A.O. Dunleavy, A.W. Miracle & R. Rees, R. (eds.) *Studies in the sociology of sport* (pp. 271-282). Fort Worth (Texas): Texas Christian University Press.
- Coakley, J. & Donnelly, P. (eds.) (2001). *Inside sports*. London: Routledge.
- Coalter, F. (2000). Public and commercial leisure provision: active citizens and passive consumers? *Leisure Studies*, 19, 163-181.
- Donnelly, P. (1993) Subcultures in sport. Resilience and transformation. In A.G. Ingham & J.W. Low (eds.) *Sport in social development* (pp. 119-145). Champaign: Human Kinetics.
- Duke, V. & Renson, R. (2003). From factions to fusions: the rise and fall of two-club rivalries in Belgian football. *International Review for the Sociology of Sport* 38/1, 61-77.
- Duyvendak, J.W., Krouwel, A., Boonstra, N. & Kraaijkamp, R. (1998). *Integratie door sport? Een onderzoek naar gemengde en ongemengde sportbeoefening van allochtonen en autochtonen*. Rotterdam: Bestuursdienst.

- Elling, A. (2002). 'Ze zijn er (niet) voor gebouwd'. In- en uitsluiting in de sport naar sekse en etniciteit. Nieuwegein/Den Bosch: Arko Sports Media/Mulier Instituut.
- Elling, A. & Claringbould, I. (2003). *In- en uitsluiting in de sport: wie hoort er (niet) bij? Een onderzoek naar traditionele en nieuwe vormen van binding, onderscheiding en sociale ongelijkheid. Onderzoeksvoorstel*. Den Bosch: Mulier Instituut
- Elling, A. & De Knop, P. (2001). Sport en sociale integratie: ervaringen en meningen uit het veld. *Vrijetijdstudies*, 19, 35-52.
- Elling, A., Knoppers, A. & De Knop, P. (2001). The social integrating meaning of sport: A critical and comparative analysis of policy and practice in the Netherlands. *Sociology of Sport Journal*, 18, 414-434.
- Elling, A., Knoppers, A. & De Knop, P. (2003). Gay/lesbian sport clubs and events: places of homo-social bonding and/or cultural resistance? *International Review for the Sociology of Sport*, 38, 441-456.
- Hartmann, D. (2000). Rethinking the relationship between sport and race in American culture: golden ghettos and contested terrain. *Sociology of Sport Journal*, 17, 229-253.
- Hylton, K. & Totten, M. (2001). Developing 'Sport for All'? Addressing inequality in sport. In K. Hylton, P. Bramham, D. Jackson & M. Nesti (eds.) *Sports development: Policy, process and practice* (pp. 37-65). London: Routledge.
- Janssens, J. (1999). *Etnische tweedeling in de sport*. Den Bosch: Diopter.
- Janssens, J., Elling, A. & Kalmthout, J. van (2003). "Het gaat om de sport": Een onderzoek naar de sportdeelname van homoseksuele mannen en lesbische vrouwen. Nieuwegein: Arko Sports Media.
- Knop, P. de, Renson, R., Taks, M. & Vanreusel, B. (2002). Sport voor allen. In: P. de Knop, B. Vanreusel & J. Scheerder (red) *Sportsociologie. Het spel en de spelers* (pp. 204-220). Maarssen: Elsevier Gezondheidszorg.
- Knoppers, A. (1999). 'Voorhoede van Ajax speelt meisjesvoetbal.' Gender en voetbal. *Tijdschrift voor Genderstudies*, 2, 16-24.
- Laberge, S. & Albert, M. (1999). Conceptions of masculinity and of gender transgressions in sport among adolescent boys. Hegemony, contestation, and social class dynamic. *Men and Masculinities*, 1, 243-267.
- Manders, Th. & Kropman, J. (1987). *Sport: ontwikkelingen en kosten*. Nijmegen: Instituut voor Toegepaste Sociologie.
- Messner, M.A. (1990). Masculinities and athletic careers: bonding and status differences. In M.A. Messner & D.F. Sabo (eds.) *Sport, men and the gender order: critical feminist perspectives* (pp. 97-108). Champaign, Ill.: Human Kinetics.
- Messner, M.A. & Sabo, D.F. (1990). Introduction: Toward a critical feminist appraisal of sport, men and the gender order. In M.A. Messner & D.F. Sabo (eds.) *Sport, men and the gender order: critical feminist perspectives* (pp. 1-15). Champaign (Ill): Human Kinetics.
- Meulen, R. van der (2003). Beoefening. In K. Breedveld (red.) *Rapportage Sport 2003* (pp. 71-97). Den Haag: SCP.
- Nixon II, H.L. (1993). Social Network Analysis of Sport: Emphasizing Social Structure in Sport Sociology. *Sociology of Sport Journal*, 10, 315-321.
- Pfister, G. (1999). *Sport im Lebenszusammenhang von Frauen*. Schorndorf: Karl Hofmann.
- Poisson, (1999). The contact hypothesis and a middle school boys' basketball team. Paper presentation NASSS, 3-6 November 1999, Cleveland, Ohio.

- Putnam, R.D. (2000). *Bowling alone. The collapse and revival of American community*. New York: Touchstone.
- Ronglan (1997). The top-level sport team: A performance group, a groups of friends, a groups of workers. Paper presentation ISSA Symposium 1997, June 28- July 1 1997, Oslo.
- Saharso, S. (1992). *Jan en alleman. Etnische jeugd over etnische identiteit, discriminatie en vriendschap*. Utrecht: van Arkel.
- SCP (2002). *Zekere banden. Sociale cohesie, leefbaarheid en veiligheid*. Den Haag: SCP.
- Seipel, O. (2001). Sport, community structures and social integration. The case of voluntary sport organisations. Paper presentation for 6th annual congress the European College of Sport Science, 24-28 July 2001, Cologne.
- Vanreusel, B. (2002). Sport, racisme en anti-racistische respons in België. In P. de Knop, B. Vanreusel & J. Scheerder (red.) *Sportsociologie. Het spel en de spelers* (pp. 337-348). Maarssen: Elsevier Gezondheidszorg.